www.etnolog.org.ua

ДО ПИТАНЬ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА СУЧАСНИХ ЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНЦІВ ПРЯШІВЩИНИ

Мирослав Сополига **УДК 316.347:323.15(437.67=161.2)**

У статті порушено проблеми, пов'язані з етнічним розвитком та ідентифікацією національної меншини русинів-українців, які внаслідок складних історичних процесів проживають у Східній Словаччині.

Ключові слова: етнічна група, Пряшівщина, самоідентифікація, русини-українці, культурна ізоляція, інтеграційні процеси, асиміляція.

In the article considered are the issues connected with the ethnical development and identification of the Ukrainian national minority (Rusyns-Ukrainians) which owing to complicated historical processes has settled down and live in Eastern Slovakia.

Keywords: ethnical group, Priashyvshchyna, self-identification, Rusync-Ukrainians, cultural isolation, integrational processes, assimilation.

Словаччина, як і більшість сучасних європейських країн, — держава з багатонаціональним складом населення. Унаслідок свого географічного розташування та надзвичайно складних історичних умов розвитку вона стала батьківщиною не тільки словаків, але й представників інших народів, які прийнято називати етнічними групами, або національними меншинами. Особливо Східна Словаччина створює сприятливі обставини для вивчення міжетнічних взаємозв'язків та безперервно діючих етнічних процесів. Етнологічне дослідження цього регіону може бути корисним не тільки в аспекті подальшого розроблення теоретичних і методологічних питань відповідної наукової дисципліни, але й щодо вирішення існуючих проблем національних меншин, їхньої інтеграції в рамках політичного, суспільного та культурного життя у спільній батьківщині і державі — Словаччині.

У запропонованій статті спробуємо хоча б частково торкнутися деяких проблем, пов'язаних з дотеперішнім етнічним розвитком та ідентифікацією порівняно великої етнічної групи українського походження, кількість якої перевищує 150 тис. осіб, хоча, згідно з останніми статистичними даними, у Словаччині проживає лише 30—40 тис. представників української, або «русинської», національності [1]. Члени цієї етнічної групи мешкають у 220-ти селах, компактно розташованих на території Північно-Східної Словаччини вздовж словацько-польського кордону (починаючи від села Убля, що межує з Україною, і закінчуючи найзахіднішим селом Остурня в Попрадському окрузі). Ця етнічна територія простягається приблизно на 10—20 км з півночі на південь [2].

Ідеться про етнічну меншину, яка в результаті певних історичних реалій була відмежована від основного ядра свого народу політичним кордоном. Історична наука залишається в боргу в тих питаннях, що торкаються генезису українців загалом, а отже, і тієї частини українського населення, яка нині живе в Східній Словаччині. Однак наразі вже ніхто не заперечує, що мовиться про потомків східних слов'ян, які проникли до цих карпатських країв уже в VI—VII ст. [3]

Загальновідомо, що на сьогоднішній західноукраїнській етнічній території проживала людність південно-західної групи східних слов'ян, які називалися «венеди», «анти», «склави», а пізніше «руси» («роси»), «русини», «руські люди». У X ст. роздрібнені східнослов'янські племена об'єдналися в спільному державному утворенні — Київській Русі.

www.etnolog.org.ua

У результаті виникнення цієї держави почала формуватися східнослов'янська етнічна спільнота, з якої згодом розвинувся український народ. І хоча питання західного кордону цієї держави донині залишається спірним, виразні сліди руської, тобто української, культури є безсумнівними і залишаються незаперечною цінністю та невід'ємною складовою культури Словаччини. Вплив Київської Русі тут безперечний. Проявляється це в мові, культурі, в етнонімах «русин», «руснак», «руський», у топонімах Руських, Руська Бистра, Руська Воля, Руська Нова Весь, Руський Грабовець, Руський Кручов, Руські Пекляни і т. д. [4]

Після розпаду Київської Русі в другій половині XII ст. на самостійні невеликі князівства, зокрема після татарської навали та великого спустошення цього краю (1240), почалося інтенсивніше заселення Північно-Східних Карпат східними слов'янами, про що збереглося чимало писемних пам'яток [5]. Одночасно й Угорщина в XI ст. розширила свої межі аж на північно-східні гребені Карпат (Закарпаття). Унаслідок цього предки сьогоднішніх східнословацьких українців разом з мешканцями Закарпатської області України та Словаччини протягом багатьох віків проживали під соціально-економічним гнітом угорських і німецьких правителів. Спільна доля їх переслідувала й після розпаду Австро-Угорської монархії в 1918 році, отже, тут існували сприятливі умови для тісного співжиття словаків, українців та інших етнічних груп. Після Першої світової війни закарпатську українську етнічну територію було приєднано до Чехословацької Республіки, у рамках якої творила самостійну політично-адміністративну одиницю під назвою Підкарпатська Русь, а пізніше — Карпатська Україна (1938—1939). Однак частина українського населення вже тоді управлялася в рамках Словаччини. У 1945 році Закарпатська Україна приєдналася до Радянського Союзу, а українська меншина в Східній Словаччині проживає й донині.

Якраз той факт, що східнословацькі українці ніколи не жили в спільному державному цілому зі своїм матірним народом, зумовив складні етнічні процеси, які нам необхідно пізнати, щоб усвідомити свою історію та культуру. Формування етнічної чи національної свідомості відбувалося тут значно повільніше, порівняно з основною масою українців, а також у довготривалій ізоляції від неї. На жаль, у наш час уже тільки частина цього населення декларує себе українцями. Переважна його більшість самоідентифікується за етнонімами «руснак», «руснаки» (прикм.: «руський», «руснацький»), навіть ті, які офіційно зголошуються до словацької національності.

Подібно, як в інших народів, в українців могло функціонувати декілька регіональних чи локальних назв, в основу яких покладено географічні, природно-ландшафтні, соціально-політичні, етнокультурні та інші чинники. З'явилися також адміністративні назви місцевостей. Унаслідок цього в деяких районах одночасно існували дві, три і навіть більше локальних назв. Отже, і населення Карпат сприймає та ідентифікує себе за такими локальними назвами, як «закарпатці», «підкарпатці», «верховинці», «горали», «долиняни», «долняки». В історичному розумінні північну частину Карпат називають Галичиною, а південні схили — Закарпаттям. Термін «Закарпаття» одночасно відображає й географічний аспект. Українська етнічна територія Східної Словаччини в літературі позначається також термінами «Пряшівська Русь», «Пряшівська Лемківщина», «Пряшівщина», що пов'язано з культурним і релігійним центром руськоукраїнського населення — містом Пряшів [6]. Етнокультурні особливості західних українців були на причині виникнення етнографічних назв «гуцули», «бойки», «лемки». Останнім часом, зокрема після 1989 року, у Словаччині дедалі частіше вживається термін «русин». Щоправда, ця історична етноназва сьогоднішніх українців стала предметом різних спекуляцій, про що мовитиметься далі. У забуття відходять уже зневажливі терміни «малорос», «малорус», «Мала Росія», які замість етнополітонімів «Русь», «Україна» вже з XVI ст. намагалася запровадити Московія. Шовіністичні

www.etnolog.org.ua

спроби утвердити ці назви були безуспішними. Чимраз далі поширювався етнонім «українець» («український»), який був зафіксований ще в Київському літопису 1187 року і став похідним для назви цілого народу [7]. Так само не були сприйняті українським народом і штучні назви «угророс», «карпаторос», «карпаторус», «карпаторусин», «підкарпатський русин», «рутен» тощо, які тут певний час утримувалися в інтересі угорських пануючих верств із метою посилення сепаратистських тенденцій. Назву «українець» («український») у цій області було заборонено [8]. З метою об'єднання цієї етнічної групи в минулому столітті вживалися терміни «русин-українець», «українець-русин», «русько-український», «українсько-руський» і т. п. Ці терміни з тих самих міркувань актуальні й сьогодні.

Таке різноманітне найменування одного й того самого етносу навряд чи існує десь-інде у світі, хоча синонімічні етноназви відомі в різних народів (німці — германи; французи — гали; жиди — євреї; мадяри — угри, угорці; чехи — богеми; цигани — роми і т. д.).

Культура закарпатських українців мусила довго чинити опір сильному натиску мадяризації, латинізації, германізації і т. п. І тільки глибоке почуття власної гідності сприяло тому, що в кількасотрічному полоні іноземних сусідніх культур східнословацькі українці зуміли зберегти свою етнічність, тобто властивості, яких вони набули в ході історичного розвитку та специфічних природних і суспільних умов [9]. На підставі цих властивостей формується процес самоусвідомлення, тобто відчуття належності до певного етнічного угруповання та відмінності від інших спільнот (дихотомія «ми — вони»).

Етнос (народ) як історично сформована спільність людей характеризується стабільними ознаками мови, культури, психічного складу, стійкими міжпоколінними зв'язками, а також усвідомленням спільного походження, визнанням самоназви (етноніма) та історичної долі, що значною мірою пов'язана із заселенням та освоєнням певної території [10].

Незважаючи на те що українська етнічна меншина Пряшівщини політично відокремлена від території свого матірного народу, її самоусвідомлення як своєрідної людської спільноти відбувається в умовах стаціонарного заселення певної географічно та етнічно спільної території, де впродовж віків вона формує свою самобутню культуру та зберігає свою невичерпну творчу силу. Відомо, що ландшафт, клімат значною мірою також впливають на формування характеру людини. Довготривале проживання людського колективу в певних природно-кліматичних умовах спричиняє формування адекватного, тобто злагодженого з даним середовищем, типу людини. Територія, споконвіку заселена певним етносом, називається етнічною територією. Етнічна територія — це складне історико-культурне утворення, межі якого не завжди збігаються з межами держави. Як етнос, так і етнічна територія визначаються спільністю мови, культури, самоусвідомленням та до певної міри господарськими зв'язками. Отже, етнічна територія українців Пряшівщини — це географічний простір їхнього проживання і діяльності, які, по суті, відбивають і етнічні особливості цієї території. Це передусім пам'ятки матеріальної культури, виробничої та побутової сфер, про що буде мовитися далі. З кожною етнічною територією асоціюються і своєрідні природні особливості. Так, найзахідніші українські етнічні терени — з Карпатськими горами, стрімкими потоками, густими лісами, глибокими долинами тощо, що у свою чергу детермінувало характер матеріальної і духовної культури — форми поселень, архітектуру, спосіб ведення господарства, звичаї та обряди.

Одним з найвагоміших факторів етнічної єдності будь-якого людського колективу є *мова*. Можливість спілкуватися є основною передумовою соціально-психологічної згуртованості. Рідне слово є й сьогодні мобілізуючим фактором соціальної та культурної єдності русинів-українців Північно-Східної Словаччини. Воно їх єднає з основною масою українського народу, але насамперед з найближ-

www.etnolog.org.ua

чими побратимами в північній частині Карпат. Так, прислівник «лем» («лише», «тільки»), характерний для найзахідніших українців, спричинився й до виникнення етноніма «лемко». Лемки — найзахідніша українська етнографічна група, а Лемківщина — найвіддаленіший на захід край української етнічної території по обох схилах Карпат — Низьких Бескидів. Західною межею Лемківщини вважають річки Попрад і Дунаєць. Уся північна частина Лемківщини належить нині до Польщі, а південна (Пряшівщина) — до Словаччини. Наукова дискусія ведеться навколо східної межі Лемківщини. Незважаючи на багатовікове національне та соціальне поневолення, неймовірно тяжкі випробування, корінне населення цього краю якраз у мові зберегло основні рисі своєї української етнічної належності. Місцевий староукраїнський діалект наперекір архаїзмам і чужомовним (словацьким, польським, мадярським, німецьким, румунським та іншим) впливам в основному не втратив свого загальноукраїнського характеру. У фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному складі цей діалект зберіг усі характерні ознаки східнослов'янської мовної групи. Первісний, тобто основний, запас слів сільського населення, який служив для комунікації не тільки в рамках сімейного та суспільного життя, але і в традиційних формах заняття, є, безперечно, українським [11].

Цікаво, що для переважної більшості членів обстежуваної етнічної меншини донині характерне усвідомлення своєї рідної материнської мови-діалекту, місцевого лемківського наріччя, яке є основним комунікативним засобом, зокрема, у сільському середовищі.

Кожна мова формується в процесі етногенезу відповідної спільноти та виконує в його розвитку функцію визначного етнічного індикатора. Мова не тільки відіграє вагому інтегруючу функцію між членами етнічної групи, але й одночасно діє як комунікативний бар'єр щодо інших етносів. У зв'язку із цим слід зауважити, що місцеві українські наріччя внаслідок багатьох зовнішніх чинників дедалі більше потрапляють під чужі впливи, передусім це стосується їхньої лексики. Унаслідок господарських і суспільних змін, що відбулися впродовж останніх десятиріч, сталася адаптація значної кількості словацьких слів, якими користуються східнословацькі українці в розмовній мові. Словацька мова як одна зі слов'янських мов є дуже близькою для них. Тому неосвічені члени цієї етнічної меншини в умовах низького рівня українського національного шкільництва механічно перебирають словацькі вислови, які пристосовують до місцевого діалекту, найчастіше за допомогою українських закінчень та інших словотворчих засобів (umožnit' — «уможнити» — уможливити; zavolat' —«заволати» — покликати; uznesenie — «узнесіня» — постанова; rozhodnutie — «розгоднутя» — рішення і т. п.). Зрозуміло, що засмічений такими спотвореними словами діалект поступово стає дійсно певним комунікативним бар'єром при спілкуванні з основною масою українського народу, оскільки має багато висловів, несумісних з літературною українською мовою. Деякі слова поступово зникають, натомість вживаються словацькі вирази (будинок — «ставба»; дорога — «цеста»; худоба — «добіток»; м'ясо — «месо»; костюм — «облек» і т. д.). Цю дійсність сучасні ренегати та по-антиукраїнськи налаштовані поодинокі особи зловживають як аргумент про самобутність цього діалекту, який ніби-то не має нічого спільного з літературною формою української мови. Але ж кожна літературна мова є лише кодифікованою фікцією, якою більшість членів етнічної групи не говорить. Їхні діти, звичайно, розмовляють діалектною мовою, а літературну вивчають лише у школі. Те саме можна сказати й про більшість словаків (шаришан, земплинчан, спишаків, кисучан, загораків і т. д.). Однак стосовно української етнічної групи окреслена проблема штучно заплутується, що, звісно, негативно впливає на подальший розвиток цієї спільноти [12].

Завдяки мові творився первісний пласт народної духовної культури українців Пряшівщини — їхні пісні, обряди, прислів'я, приказки тощо. А якраз ці прояви народної творчості є найяскравішим ідентифікаційним знаком у міжетнічних контактах досліджуваної меншини.

www.etnolog.org.ua

Сукупність культурних особливостей, якими поодинокі етнічні групи відрізняються, являє собою *етнічну традицію*. Є дві значно відмінні культурні традиції — так звана *велика традиція* і *мала традиція*. Відомі вони також під назвами *висока* (*професіональна*), або *національна*, *культура* та *народна культура* [13]. Східнословацькі українці мають давні традиції як професіональної української культури, носіями якої є архітектори, художники, письменники, актори, священики, науковці, учителі, культурно-освітні працівники [14], так і народної культури, що утримується передусім завдяки народній традиції, передається від покоління до покоління й визначається регіональною різноманітністю, зумовленою географічно-історичними чинниками, способом життя народу, його діяльністю, характером та психологією.

Традиційна культура проявляється і в матеріальній формі (народному будівництві, знаряддях праці, одязі, їжі), і в духовній (звичаях, обрядах, творах усної народної творчості, традиційних знаннях, віруваннях тощо). Обидві ці форми розвивалися в органічному взаємозв'язку і таким чином формували своєрідне культурне середовище. Спільно здобуті матеріальні й духовні цінності викликали почуття відповідальності за їх збереження, прояв патріотизму, етнічне усвідомлення. Колективні господарські навички, обрядово-ритуальні дії створювали атмосферу співналежності, а це у свою чергу ще більше згуртовувало людей. Такі мотиви гуртової спільності переростали в усвідомлення своєї історичної долі як однієї з передумов формування етнічної спільноти русинів-українців. Відбувався постійний процес етнопсихологічної та етнокультурної кристалізації, коли чітко усвідомлюється цінність свого, відмінного від чужого, сусіднього. Отже, формувалося почуття власної культурної спадщини.

У таких випадках, коли в спадок наступним поколінням залишаються культурні набутки господарської діяльності, побуту, звичаїв тощо, маємо підставу говорити про культурогенез. Культурогенез доповнює етногенез, коли йдеться про походження окремих явищ народної культури, властивих певному етносу [15].

Ще й сьогодні не важко визначити етногенез українців Пряшівщини, наприклад, за пам'ятками народного зодчества. Зокрема, дерев'яні церкви в русько-українських населених пунктах Східної Словаччини належать до найдавніших проявів української сакральної архітектури взагалі. Про це свідчить їх урбаністичне й будівельно-конструктивне вирішення, горизонтальне планування, внутрішнє оформлення та спосіб функціонування. Такі самі або подібні пам'ятки є і в українських етнічних областях Польщі, Закарпаття, а також в Україні. Свідченням цього є ікони, молитовники та інші церковні книги, що походять з різних місцевостей України (Львова, Києва, Почаєва, Ужгорода), але вже століттями побутують у цих карпатських краях [16].

Як зазначають дослідники, східнослов'янський або український характер мають також форми поселень досліджуваного регіону, декотрі первісні форми забудови дворів, окремі види світських будівель (бойківський і лемківський типи хат, обороги), староукраїнський різновид печі, окремі види меблів та іншого хатнього начиння [17].

Суворий клімат та малородючі ґрунти зумовили створення оригінальної агротехніки русинів-українців і відповідного асортименту культур. Розводили переважно велику рогату худобу. У найвищих гірських зонах займалися вівчарством. Розвинутими були на Лемківщині ремесла й промисли: ткацтво, кушнірство, гончарство, теслярство, кошикарство, бондарство і т. д.

Народний одяг українців Пряшівщини до нашого часу зберіг давню простоту форм і крою, самобутню колористику, способи оздоблення й орнаментику [18]. Неповторними є традиційні вишивки, писанки русинів-українців, що популярні й серед словацького населення [19].

Однак найпереконливішими щодо етногенезу є численні зразки духовної творчості українців Пряшівщини — пісні, звичаї, обряди,

www.etnolog.org.ua

вірування, легенди, перекази, казки, приказки та інші форми усної народної творчості [20].

Становлення народно-традиційної культури українців Пряшівщини тривало багато століть, упродовж яких відбувався складний процес відбору, тобто народ безупинно творив своє, тільки йому властиве духовне середовище. Звичаї народу, обряди, ритуали — це ті ознаки, за якими розпізнають народ не тільки в сучасному, але і в його історичному минулому.

Народно-традиційна культура як сфера світського буття тісно пов'язана з духовно-християнською. Церква була основною, незмінною життєдатною і рушійною силою нашого народу. Завдяки демографічним, історичним та географічним умовам русини-українці Пряшівщини донині зберегли самобутню церковну форму (канонічно й обрядово). Будь-які спроби чужинців знівелювати чи знищити цю самобутність наші предки вважали злом, з яким треба боротися. Отже, церква була об'єднавчим громадсько-творчим чинником. Єдність релігійного світобачення, єдність цінностей витворюють свідомість етнічної, політичної та економічної спільності. Крім того, релігія була певною підставою суспільної поведінки, джерелом моралі, усправедливленням ладу, натхненням його спрямувань, на неї спиралася вся культура та весь поступ. Вона надавала людям світорозуміння й світовідчуття. А якраз в українському середовищі в Східній Словаччині належність до східного релігійного греко-католицького чи православного обряду, тобто руської віри, так сильно поєднана з етнічною, що інколи доходить до їх ототожнення. Це наслідок довготривалої традиції.

Археологічні дослідження та писемні джерела засвідчують, що всі сьогоднішні українські (руські, лемківські) етнічні терени вже від початку цього тисячоліття перебували під сильним культурним впливом народів Південно-Східної Європи, зокрема греків, що одночасно створювало сприятливі умови для поширення християнства в цій області. Тому-то князь Володимир Великий (980—1015), усвідомлюючи значення міцної церковної організації для утвердження своєї держави — Київської Русі, у 988 році прийняв хрещення і таким чином створив умови для «євангелізації» цілої своєї країни [21].

Фундаментальне значення для вкорінення й поширення християнської віри на території нинішньої Північно-Східної Словаччини мала місіонерська діяльність двох солунських братів — слов'янських апостолів свв. Кирила та Мефодія, які перебували в цьому краї в 862—863 роках. Серед вірників побутує навіть легенда, що ще св. Мефодій встановив для тутешніх русинів перше єпископство. Тоді, вірогідно, і почалася побудова перших християнських храмів у Карпатському регіоні. Храми східного обряду — церкви, є, отже, виразною ідентифікаційною ознакою української етнічної належності.

Однак політика Угорського королівства дедалі виразніше спрямовувала, щоб і православні русини пристосовувалися до офіційної римо-католицької державної церкви. Як результат, у 1596—1646 роках (Брест-Литовська унія, Ужгородська унія) сформувалася так звана уніатська церква, тобто східна християнська церква, підпорядкована Папі Римському. Вирішальну роль у цьому зіграв політичний тиск та соціально-економічне становище духовенства. Отже, починаючи від середини XVII ст., предки східнословацьких українців розділилися на православних і так званих уніатів (православних католиків) [22].

Хоча релігійні обряди православних і греко-католиків не мають суттєвої різниці, однак таке розділення спричинило постійні незгоди між ними, навіть ворожнечу й часті конфлікти, про що мовитиметься далі.

Конфесійна належність є й сьогодні одним з головних диференціювальних елементів, що відрізняє українців Східної Словаччини від словаків, мадярів та поляків римо-католицького або протестантського віросповідання. Як східні християни, вони при богослужіннях використовують старослов'янську мову, літургію св. Іоанна Златоустого, на причащання вживають хліб і вино, дотримуються старого юліанського календаря, тому, скажімо, народження

www.etnolog.org.ua

Христа (Різдво) святкують 7 січня, тобто на два тижні пізніше, ніж за григоріанським календарем римо-католиків. Із цим пов'язані багаті звичаї та ритуали, які так само є виразними ознаками етнічної ідентифікації [23].

Як ми вже частково згадували, взаємовплив етнічних і конфесійних ознак східнословацьких русинів-українців є настільки сильним, що інколи дуже важко, навіть неможливо встановити, котра ідентифікація є вирішальною. Тому часто трапляється, що на питання «Живуть у цьому селі католики?» отримуємо відповідь: «Ні, лем руснаки». Однак така сама відповідь буде й на питання «Живуть у цьому селі словаки?» Отже, етноцентризм та взагалі етнічне усвідомлення русинів-українців значною мірою детерміновані якраз віросповіданням.

Ми вже зауважили, що етнічні специфіки (мова, культура, етноназва, етнічна свідомість та психічний склад) української меншини в Словаччині зумовлені передусім історично-політичними, географічними, природно-кліматичними та соціально-економічними умовами життя. Ці та деякі інші детермінанти спричиняють також різноманітні надзвичайно складні етнічні процеси, які спробуємо коротко охарактеризувати.

Як уже було сказано, етнічне відмежування української етнічної меншини Пряшівщини сталося внаслідок створення політичної границі. Результатом етнічного розчленування в цьому разі було порушення компактності території, економіки та соціально-територіальної організації українського етносу як єдиного цілого. Отже, закономірним є пристосування етнічної меншини до умов життя в іншому середовищі. Метою такого пристосування є співіснування, передусім у соціальній та економічній сферах. Цей процес називається акультурацією.

Загальнодіючою тенденцією сучасності є поступове стирання ідентифікаційних ознак етнічності у формі традиційних проявів народної культури, зокрема в її матеріальній частині. Хоча народна культура української етнічної меншини в Словаччині і нині зберігає певні традиційні цінності, однак, починаючи від 1945 року, під впливом нових економічних, суспільних, культурних та політичних умов сталася руйнація її гомогенності, а також нівелізація та уніфікація деяких локальних чи регіональних явищ [24].

Наслідком колективізації сільського господарства було поступове руйнування традиційної культурної системи та соціальних відносин. Економічна залежність русько-українського населення закономірно спричинила культурну інтеграцію. Складно визначити, наскільки сучасна приватизація господарсько-виробничої сфери сприятиме незалежному розвитку духовного життя, а отже, і незалежній самоідентифікації.

Інтеграція — процес динамічний. Це процес невпинного шукання відповідних форм співжиття двох або більше спільнот у певному географічному просторі. У багатокультурному та етнічно різноманітному середовищі реально діючі політичні, економічні та суспільні відносини значною мірою детермінують взаємовпливи етнічних, локальних та регіональних структур. Інтенсивні економічні й суспільні відносини між поодинокими етнічними угрупованнями є передумовою добрих міжетнічних взаємин на місцевому чи регіональному рівні та допомагають елімінації культурних бар'єрів. На противагу цьому слабкі господарські й суспільні контакти спричиняють посилення культурної ізоляції.

Інтеграція етнічної меншини в суспільне й господарське життя домінуючого суспільства мала б забезпечити їй збереження культурних і духовних цінностей, етноідентифікаційних ознак, які вирізняють її серед інших етнічних спільнот. У такому разі домінуюча спільнота вважає її відмінною, своєрідною групою, але не чужою.

Етнічна меншина інтегрується в інтересі вирівняння та елімінації свого невигідного становища як меншини. Завдяки інтеграції створюються можливості для окремих осіб і груп етнічних меншин належно проявити себе в господарському та суспільному житті.

www.etnolog.org.ua

Процес інтеграції меншини є постійним намаганням та шуканням відповідних способів, як зберегти свою етнічну ідентичність при залученні до структур основної маси суспільства. Такий поступ є позитивним підходом меншини до розв'язання питань характеру власного культурного та духовного життя. Отже, інтеграція ґрунтується на збереженні культурної і мовної ідентичності та одночасному віддаванню переваги іншим ідентифікаційним принципам. Таким принципом у русинів-українців Словаччини є, наприклад, спільне віросповідання. Нині найвизначнішим інтеграційним стимулом є спільна словацька громадянська свідомість. Значною мірою тут діє свідомість регіональної чи локальної належності.

Інтеграційні процеси відбуваються на різних рівнях — господарському, суспільному, політичному і до певної міри культурному. Це, по суті, вибір з двох можливих крайніх положень — між свідомою ізоляцією та асиміляцією меншини.

Асиміляція — це процес злиття двох чи більше культурних спільнот-носіїв відмінних культур в одне ціле зі спільною культурою та почуттям співналежності [25]. У цьому процесі меншина позбавляється власних культурних традицій, історичної пам'яті, мови та засвоює культуру й мову домінуючої спільноти. Отже, це спричиняє непоправну втрату культурних цінностей, декультурацію, культурне збіднення.

З погляду етнологічної науки, але й заради нормального розвитку суспільства, важливо виявити причини явищ, які в етнічно змішаному середовищі призводять до того, що етнічні меншини замість інтеграції піддаються асиміляції. Необхідно виявити фактори, які спричиняють і етнічні процеси, коли групи меншин вважають за краще свідомо зректися своєї культурної та етнічної ідентифікації, ніж зберегти їх в умовах повного економічного, політичного та суспільного залучення, тобто інтеграції до життя локального суспільства.

В українському етнічному середовищі Пряшівщини в результаті довготривалої акультурації впродовж останніх десятиліть настали значні зміни в етнокультурній сфері. Доходить до послаблення типових прикмет етнічності та поступової ідентифікації цієї меншини з навколишнім словацьким етносом. Тут уже можна вести мову про певний ступінь асиміляції.

Асиміляція — це в основному нормальний, природний і об'єктивний процес в конкретному культурному, суспільному та соціально-економічному середовищі. Однак цілеспрямованою «аплікацією» деяких факторів, зокрема політично-правових, процес асиміляції може мати й цілком інший характер. Є ситуації, коли та чи інша співдіюча група намагається прискорити взаємне культурне вирівнювання чи злиття, або коли певна група таким тенденціям активно чинить опір.

На жаль, в умовах досліджуваного регіону тенденції прискорення асиміляції завжди мали місце. Ні мадяри, ні чехи, ні словаки не хотіли і нині не дуже хочуть визнавати закарпатських українців частиною вже сформованої української нації. Як за часів Австро-Угорщини, так і в період Першої Чехословацької Республіки та, на здивування, і після так званої «ніжної революції» 1989 року всіляко приховувалася, перекручувалася і спотворювалася історія цього населення, переслідувалася його мова, культура. Чужинці завжди чинили різні перешкоди і щодо плекання культури, зумисне дробили і протиставляли одні регіони української етнічної території іншим, навіть у назвах. Беззастережно трактували закарпатських українців як складову інших націй — угорців, росіян, словаків, поляків, а то й взагалі вважали їх екзотичними безіменними тубільцями.

І хоча після 1945 року започаткувалося певне відродження українства в Східній Словаччині, через короткий час політика соціалістичної Словаччини спричинила нівелювання національної свідомості й гідності українців. За зразком інтернаціональної політики Радянського Союзу утверджувалася штучна соціалістична культура, а з нею — і нові звичаї та обряди. Увесь час обмежувалися можливості вивчати й спілкуватися українською мовою, а також пізнавати глибини історичного буття

www.etnolog.org.ua

свого народу, його культурної самобутності, тобто унеможливлювалося усвідомлення своєї національної належності, свого «я». У Словаччині донині не було створено відповідної психологічної настанови на позитивне сприйняття етноніма «українець».

Тривала належність українців до різних держав спричинила їхню етнорегіональну фрагментарність, тобто регіональну відмінність етнокультури та етнопсихіки.

В історії українців Пряшівщини, як уже зазначалося, завжди існувало намагання прищепити їм чужу мову, культуру, релігію. Цьому сприяла слов'янська етнокультурна спорідненість українців та словаків, у тому числі близькість їхніх мов. Словацьку мову навряд чи можна вважати чужою мовою для українців Пряшівщини. Упродовж століть тут формувалися двомовні групи з дуальною культурою. Словаки (шаришани, земплинчани) володіли місцевою українською говіркою, а українці — відповідними місцевими словацькими говорами. Так формувалися подвійне етнічне усвідомлення та білінгвізм, які характерні передусім для потомків змішаних міжетнічних шлюбів. Такі явища спостерігаємо й у інших етнічних груп, що довший час проживають у словацькому середовищі, скажімо, у євреїв, ромів. Є навіть випадки, коли роми культурно інтегруються в русько-українське середовище. Подвійна ідентичність може бути явищем тимчасовим, але в окремих осіб може тривати все життя. У зв'язку із цим виникає питання, чи кожен має обов'язково ідентифікувати себе з етнічним принципом. Етнічна ідентифікація є емоціональною потребою кожної особи ототожнювати себе з певною групою. Її формування залежить не лише від суб'єктивних передумов (усвідомлення спільного походження, спільної історичної долі, присутності етнічних стереотипів), але й у випадку належності до етнічної меншини, від зовнішніх впливів, зокрема, від якості міжетнічних відносин у суспільстві (рівень етнічної толерантності чи етнічної дистанції), створення відповідної правової системи розвитку національних меншин, приймання принципових позицій представниками держави (політиками, депутатами, міністрами) та авторитетними особами в суспільстві (письменниками, популярними артистами, співаками, спортсменами).

Політика держави, спрямована на розвиток громадянського суспільства, дотримання прав національних меншин, розвиток власної культури, взаємну толерантність та безконфліктне співжиття в багатонаціональному суспільстві, може поступово елімінувати бар'єри взаємних етнічних стереотипів, створити умови для нормального розвитку певного етносу, що приведе до його позитивної етнічної ідентифікації [26].

Навпаки, прояви інтолерантності, систематичне недооцінювання національних меншин можуть мати як наслідок суспільну ізоляцію етнічної меншини, її дестабілізацію та дезінтеграцію. Значну роль у цьому відіграють масмедіа, освітня система тощо.

Систематичне поглиблення етнічної дезінтеграції та етнокультурної регіоналізації українства, на жаль, мають місце і в сучасному житті Словаччини. У цьому контексті слід торкнутися актуальної проблеми так званого політичного русинізму та пов'язаної з нею програми деукраїнізації, яку після 1989 року активно протегували державні органи, зокрема чехословацький федеральний уряд, а також інспірували і якою навіть керували закордонні експоненти, зокрема П.-Р. Магочі (Канада) [27]. Різні теорії про відмінність русинів від українців, як і намагання створити якийсь окремий «русинський народ» та «державу Русинія», а також пов'язані із цим вимоги про новий поділ кордонів у Європі, мають очевидний політичний характер. Вирішення «русинського питання» ставиться навіть як ультиматум «вступу до нової Європи» [28]. Ніби-то цього вимагає «русинський рух». Насправді ніякого «русинського руху» в Словаччині не існує. Політиканська вигадка про русинів як окремий народ, відмінний від українського, немає історичного підґрунтя. Це спекуляції та особисті інтереси купки авантюристів, які поставили за мету дестабілізацію України як суверенної держави,

www.etnolog.org.ua

а певною мірою і Словаччини. Це не що інше, як замасковані чужі імперські інтереси [29].

З історії відомо, що коріння політичного русинізму сягають періоду мадяризації в рамках Угорської держави та Австрійсько-Угорської монархії. На противагу цьому сепаратизму як складовій політики мадяризації, у середині XIX ст. серед закарпатоукраїнського населення поширився національно-визвольний рух русофільської орієнтації, який підтримували російські кола та націоналісти. Руське населення на півночі Карпат у рамках поміркованої Австрії під впливом зрілої інтелігенції, зокрема львівської, усвідомлювало спільне походження з українським народом. Народні будителі русинів Угорщини (О. Духнович, А. Добрянський та ін.), хоч і визнавали етнічну єдність угорських (підкарпатських) і галицьких русинів-українців, проте українську орієнтацію помилково вважали шкідливою. Вони даремно чекали порятунку від «російського брата». Тому, шукаючи виходу зі скрутного становища, вони підтримували ідеї, які відкидали самобутність українського народу, а українців вважали складовою «великого російського народу», тобто малоросами. Однак ні О. Духнович, ні інші подвижники ніколи не підтримували русинство як самостійний національний рух. Вони були русинами (малоросами, українцями) великоруської орієнтації.

У рятівничу місію Росії щодо малих слов'янських народів тоді вірили й представники інших слов'янських народів, зокрема словацькі народовці, яких згуртував Л. Штур.

Після Другої світової війни русофільська ідея в Східній Словаччині закономірно втратила свій сенс, однак декотрі її представники стали запеклими ворогами процесу українського відродження, яке називали «українізацією» [30]. Пізніше вони перейшли на позиції русинізму.

Отже, слід констатувати, що політичний русинізм у Словаччині спричиняє дестабілізацію цієї західноукраїнської етнічної спільноти. Русинізація — це блудна дорога для українців Словаччини. Це найнебезпечніший спосіб прискорення їх асиміляції [31].

Якраз тому русинський сепаратизм так «щиро» підтримують різні націоналістично спрямовані словацькі кола та їхні українофобські прибічники. Усе це робиться передусім з метою дезорієнтації та дестабілізації української національної меншини в Словаччині. І не важко збагнути, що ця спекулятивна і аж занадто фальшива підтримка русинського сепаратизму може бути актуальною лише до часу повного розрушення українського національно-культурного організму в Словаччині. Після цього намагання так званих «русинських проводирів» будуть даремними. Словаччина їх залишить на призволяще, а місце матиме вже самовільний процес словакізації предметної етнічної групи.

У зв'язку із цим слід згадати найпоширеніші форми підтримки русинського сепаратизму в рамках сучасної деукраїнізації:

- постійне підкреслювання демократичності вибору національної орієнтації;

- тенденційне спотворювання і фальсифікація етногенезу українців;

- систематичне й послідовне вживання терміна «русинський» («русинська національність», «русинська культура», «русинська національна меншина»), явне ігнорування терміна «український» та взагалі всього українського;

- підступні, некоректні, абсурдні та провокацій запитання в різних анкетах (при перепису населення, при так званих соціологічних та інших «наукових» дослідженнях) [32];

- систематична дискредитація українства в різних засобах масової інформації, друкування негативних повідомлень та інформації, що викликають відразу до українців та їхньої культурно-історичної спадщини [33];

- прояви дискримінації українців [34];

- прояви українофобії [35] і т. п.

Усе це супроводжує необ'єктивний і тенденційний аналіз сучасних проблем та становища української національної меншини, який часто є основою урядових «концепцій» вирішення національного питання в Словаччині. Наприклад, у такому поважному виданні Словацької

www.etnolog.org.ua

академії наук, як «Енциклопедія народної культури» етногенез українців Східної Словаччини висвітлюється так: «Ukrajinci na Slovensku — národnostná menšina žijúca rozptýlene prevažne v severovýchodnej časti Slovenska. Sformovala sa z pôvodného odyvatel'stva tejto oblasti Rusínjv po 2. svetovej vojne pod vplyvom ykrajinizácie, ktorá bola motivovaná politickými aspektmi» [36].

Важко зрозуміти таке відношення деяких представників словацької науки до української меншини. Адже між словаками та українцями не було і немає жодної етнічної конфліктної ситуації. Як зазначають науковці з того самого інституту Словацької академії наук, «rusínsky problém nemá charakter konfliktu medzi rusínskou národnostnou menšinou a majoritným obyvatel'stvom, ale je "vnútromenšinovým" problémom. Dotýka sa prevažne rusínskej (ukrajinskej) elity. Radoví odčania rusínsko-ukrajinského pôvodu, najmä vo vidieckom prostredí, vias vnímajú konfesionálny spor medzi pravoslávnou a gréckokatolíckou cirkvou» [37].

Кожна суверенна нація, а отже, і словацька, намагається «сконсолідувати» свою державу. В історії людства відомі навіть спроби етнічної гомогенізації країни. Найбрутальнішим способом досягнення цієї мети є фізична ліквідація меншини. Подальшою можливістю є її виселення, як це було, наприклад, з українцями Польщі (акція «Вісла», 1947 рік) [38]. Відмінний характер мала оптація українців з Пряшівщини в 1947 році, у рамках якої до Радянського Союзу було переселено понад 12 тис. осіб [39]. Хоча переважна більшість з-поміж них у 1960-х роках повернулася на свою батьківщину — у Чехословаччину, оптація залишила по собі дуже виразні сліди, зокрема, що торкається психології її учасників, а це в свою чергу мало значний вплив на подальший перебіг асиміляції [40].

Українська меншина була певною мірою послаблена також унаслідок післявоєнних міграційних процесів, пов'язаних з переселенням до колишніх німецьких (судетських) областей у Чехії (близько 20 тис. осіб). Причиною цього була передусім несприятлива соціально-економічна ситуація в Східній Словаччині. Цьому сприяла також міграція населення у зв'язку з індустріалізацією Словаччини [41]. Згубні наслідки для української меншини мав недемократичний акт «православізації», а також недостатньо підготовлений та поспішним способом реалізований перехід членів цієї меншини від уже згадуваної російської орієнтації до української. Часте маніпулювання з етнічною та конфесійною належністю цього населення негативно впливало на подальший національно-культурний розвиток, що сьогодні проявляється в неоднозначній етнічній самоідентифікації українців [42]. Усе це мало за наслідок, що в багатьох людей поступово виникали певні психічні синдроми, які ще й сьогодні прискорюють асиміляцію.

Психічні бар'єри з'являються, зокрема, під впливом цілеспрямованої пропаганди через засоби масової інформації та спеціальні публікації [43]. Ідеться про довготривале систематичне акцентування лише на негативних сторінках минулого та сучасного життя, про спекулятивні перекручування та викривлення історичних подій з метою прищеплення громадськості синдрому українофобії.

Це все спричиняє деформацію етнічного усвідомлення. Із цим, зрозуміло, пов'язане й постійне зменшення кількості членів української (руської) національної меншини. Національно-культурне життя цієї спільноти нині перебуває в глибокій кризі.

Найдраматичніше це проявляється у сфері національного шкільництва. Ще в 1948 році на Пряшівщині було 373 школи з «російською» мовою навчання, яку в 1953/1954 навчальному році замінили на українську. Однак через 20 років (1968) кількість українських шкіл зменшилася на 50. Через наступні 20 років (1988) їх кількість зросла до 86-ти українських та 101-єї школи з викладанням української мови. Однак уже в 1998/1999 навчальному році загальна кількість українських шкіл зменшилася на 10, і тільки в 23-х школах вивчали українську мову. Наше національне шкільництво наразі немає жодної концепції і перебуває на стадії занепаду [44].

www.etnolog.org.ua

Із цим тісно пов'язане й питання соціального статусу української літературної мови, яке вимагає окремого аналізу [45].

Негативну роль у національно-культурному житті відіграють сутички між православними та греко-католиками, які загострилися в 1968—1970 та 1989—1992 роках. Причиною цієї конфліктної ситуації є строге дотримання принципу відокремлення зазначених конфесійних угруповань [46]. Інтолерантність, взаємне ігнорування та неповага представників обох віросповідань негативно впливають і на етнічну єдність нашого населення. А найприкрішим є те, що обидві церкви на Пряшівщині зрікаються своїх традицій, втрачають національне обличчя та поступово спричиняють словакізацію своїх віруючих.

Така ситуація в національно-культурному житті українців Пряшівщини призвела до того, що серед гордих, принципових та безкомпромісних русинів-українців трапляються національно зрадливі особи. На нинішньому етапі етнічної самоідентифікації русинів-українців значно послабилася роль інтелектуальної еліти, частина якої, на жаль, уже тривалий час перебуває на стадії певної дезорієнтації та депресії. Значна кількість інтелігенції віддає перевагу ідентифікації за професією, за громадянськими, конфесійними чи локальними принципами.

З погляду ставлення до власної етнічності сучасне русько-українське населення Пряшівщини можна поділити на такі групи:

- національно свідомі;

- ті, що сприймають власну етноідентифікацію, але для своїх потомків вибирають шлях асиміляції (розмовляють з ними по-словацьки, виховують у словацькому дусі);

- ті, що ідентифікують себе так, як їм вигідно (у певних ситуаціях називають іншу національність) [47];

- ті, що заради свого спокійного, безпроблемного життя свідомо обирають для себе і своїх нащадків шлях асиміляції;

- національно пасивні, ті, хто не визначився.

Це, зрозуміло, трохи спрощений підхід до окресленого питання, яке в дійсності є набагато складнішим, комплікованішим та вимагає ще глибшого дослідження. Але вже й на основі дотеперішнього аналізу історичного розвитку й сучасного стану етнічної ідентифікації предметної меншини можна передбачити, що цей процес і надалі буде дуже складним. Асиміляція буде продовжуватися. Однак, крім природної асиміляції, тут матимуть місце фіктивна чи тимчасова «асиміляція». Це засвідчує отриманий у середині XIX — на початку XX ст. досвід наших заокеанських емігрантів (у США, Канаді, Аргентині й т. д.), асимільовані нащадки яких, схаменувшись, відшукують своє коріння, вивчають мову предків та відроджують українську культуру.

Етнічна ідентичність українців Словаччини сьогодні аж занадто затінена словацьким патріотизмом. Отже, проблема встановлення національності чи етнічної ідентифікації, імовірно, є значно складнішою. Потяг до рідного краю (але часто й до матеріальних цінностей) у більшості східнословацьких українців сильніший, ніж потреба декларування власної національності. Оскільки належність до української (руської) національності часто пов'язана з певною невигідною ситуацією, дискримінацією чи перешкодою, то для переважної більшості членів цієї етнічної групи вигідніше «добровільно» зректися своєї національності або її приховати. Це означає, що намагання етнічної гомогенізації через насильну чи прискорену асиміляцію є аж занадто проблематичним. Декларування етнічної належності не завжди об'єктивно відображає кількість членів того чи іншого етносу, ані стан його етнічного усвідомлення. Отже, у жодному разі не можна стверджувати зі 100-відсотковою вірогідністю щодо гомогенності етнічної території.

Саме тому в Словаччині одним з можливих варіантів вирішення етнічних чи національних проблем дедалі частіше вважають уже згадувану інтеграцію, тобто залучення національних меншин до основного державотворчого суспільства при толеруванні їхньої етнічної свідомості та

www.etnolog.org.ua

пов'язаним з ним правом на розвиток своєї культури. Українська етнічна меншина в результаті довготривалого співжиття зі словаками виплекала в собі почуття належності до спільної держави та батьківщини. Це почуття є для них пріоритетним та вирішальним. Отже, є тут обопільне бажання створення єдиного політичного (не етнічного) народу в Словаччині. Однак громадянський принцип не можна запровадити декретом або шляхом прийняття політично-правових норм, спрямованих проти етнічних меншин. Усвідомлення єдиного цілого не можна комусь нав'язати. Певні способи впливу на людей у цьому сенсі існують, але процес фрагментизації громадянського суспільства та роз'єднання політичного народу на основі підкреслювання етнічних особливостей є в певних ситуаціях набагато надійнішим, ніж зворотний процес.

Тому національна політика державних органів щодо етнічних меншин має бути дуже делікатною та розсудливою. Запопадливі намагання прискорити конституювання політичного народу, як і спроби насильної асиміляції, можуть викликати зворотний ефект.

Подальші напрями розвитку української меншини Словаччини будуть залежати передусім від загальних умов життя у власній країні, зокрема, від державної національної політики. Словацька Республіка, як і більшість європейських країн, позитивно сприймає потребу та значення охорони етнічних меншин. Основні принципи реалізації такої політики задекларовано в офіційних документах. Отже, чутливий кваліфікований підхід словацького народу до вирішення проблем українців може зіграти вирішальну роль.

Упродовж останнього десятиріччя в рамках суспільно-політичних подій питання етнічної ідентифікації та міжетнічних відносин стає актуальнішим. Переважна більшість громадськості сприймає національну свідомість як позитивну цінність. У різних частинах Європи відбувається відкритий процес геополітичної фрагментації, виникають самостійні національні держави. Їх поява супроводжується етнічним напруженням, навіть кривавими конфліктами й громадянськими війнами.

Подальша перспектива Європи, зокрема країн, що виникли на посткомуністичному просторі, буде залежати від якості розв'язання проблем етнічної та громадянської ідентифікації їхнього населення. Це стосується й українського зарубіжжя, яке сьогодні нараховує понад 20 млн осіб.

Усе свідчить про те, що одна з основних причин сучасного незавидного стану української національної меншини в Словаччині, так само, як і в інших країнах, полягає в тому, що українство взагалі, тобто українська ідея, уже століттями перебуває в перманентному кризовому стані.

Політика царської Росії, як і радянської системи в Україні, була спрямована проти корінного населення. Систематичне винищування українства, довготривала цілеспрямована русифікація негативно впливали й на розвиток українців зарубіжжя. Під гаслом інтернаціоналізації і так званої консолідації радянського народу було знекровлено та здеформовано національну свідомість українців. Унаслідок системного ігнорування їхніх прав на національно-культурний розвиток, через звуження сфери вживання української мови, цілеспрямоване стирання історичної пам'яті, ліквідацію національного шкільництва та культурно-освітніх закладів, послідовне руйнування соціально-економічної та культурно-традиційної основи українського села, дискримінацію та переслідування, масові виселення й переселення значна кількість українців асимілювалася. Майже в таких самих умовах перебували й українські меншини в сусідніх країнах колишнього соціалістичного табору.

Україна нарешті здобула статус незалежної держави. Декларація Верховної Ради про державний суверенітет від 16 липня 1990 року та Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року заклали

www.etnolog.org.ua

основу самозбереження та вільного розвитку українського народу.

Кінець XX століття ознаменував потужний національно-визвольний рух українського народу. Український політичний і культурний рух сприяв створенню мережі культурно-просвітницьких установ, які діють в україномовній сфері і формують суспільство в національних рамках [48].

Від 28 червня 1996 року Україна має Конституцію, основні положення якої відбивають найвищі здобутки світової цивілізації. У ній закладено передумови для забезпечення національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості й національних традицій. Згідно зі статтею 12, Україна дбає також про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Утворення самостійної Української держави за принципом «сполучених посудин» позитивно вплинуло на моральний стан і активізацію національно-культурного життя українців зарубіжжя, у тому числі й українців Словаччини.

На жаль, побудова молодої Української держави відбувається в умовах гострої економічної кризи. Через об'єктивні та суб'єктивні фактори в Україні ще не вдалося подолати тотальної кризи, ще не настали зміни на краще у виробництві, матеріальному становищі населення, у його культурному й духовному розвитку.

Україна ще й досі потребує ствердження внутрішнього «я» кожною особистістю, піднесення рівня її політичної культури й національної свідомості, що зумовило б конструктивну взаємодію різних соціальних спільнот і окремих громадсько-політичних діячів, збереження й подальший розвиток традицій народу. Усе це жорстока відплата за багатовікову бездержавність.

Історія України тяжка, драматична і героїчна. Нині вона повертається до цінностей, які створювалися генераціями борців за незалежність Української держави.

У такому контексті й українців Пряшівщини аж ніяк не сміємо вважати неперспективним чи мертвим етнічним організмом. Навпаки, це життєздатна, динамічна національна меншина, подальша доля якої залежатиме від ширших геополітичних процесів у Європі, зокрема соціально-економічної та державотворчої ситуації в Україні та умов розвитку національних меншин у Словацькій Республіці.

[1] *Sopoliga M.* K problematike etnickej identifikácie Ukrajincov na Slovensku (Etnologický aspect) // Slovensko-ukrajinské vzt'ahy v oblasti národnostných menšín. Filozofická fakulta Prešovskej university. – Prešov, 1999. – S. 76–87.

[2] Etnografický atlas Slovenska. Národopisný ústav SAV. – Bratislava, 1990. – S. 6.

[3] *Niederle L.* Rukověť slovanských starožitnosti. – Praha, 1953. – S. 93; *Мельник В. М.*, *Шишкина Е. В.* Ранняя этническая история южных славян. – Запорожье, 1979. – С. 32; *Гошко Ю. Г.*, *Поріцький А. Я.* Поїздка на Пряшівщину // Народна творчість та етнографія. – 1962. – № 2. – С. 90; *Бача Ю., Ковач А.*, *Штець М.* Чому, коли і як. – Пряшів, 1967.

[4] Багато відомостей про східнослов'янське (руське, малоруське, українське) заселення маємо також з рівнинних південних районів Східної Словаччини (*Haraksim L.* K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1967. – Bratislava, 1961. – S. 14).

[5] *Haraksim L.* K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1967. – S. 13, 14.

[6] *Гошко Ю. Г.* Населення Українських Карпат XV–XVII ст. – К., 1976. – С. 11; *Ванат І.* Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Пряшів, 1990. – І (1918–1938). – С. 5–11; *Podolák J.* Niektoré problémy porovnávacieho štúdia l'udovej kultúry karpatskej oblasti // L'ubová kultúra v Karpatoch. – Bratislava, 1972. – S. 35.

[7] *Бача Ю., Ковач А., Штець М.,* Чому, коли і як. – С. 12. Упродовж історичного розвитку деякі первісно руські села, зокрема в області Земплина, майже зовсім втратили свій етнічний характер, а термін «руський» («руснацький», «русинський») ототожнюється вже тільки з належністю до східного релігійного обряду.

[8] *Марченко М. І.* Історія української культури. – К., 1998. – С. 11.

www.etnolog.org.ua

[9] Див.: *Brouček S., Vasiliev S.* K teoretickým základom etnicity // Prípravné materiálly k Slovníku etnických procesov. – Praha, 1988. – S. 11; *Botík J.* Etnicita ako základná národópisnej vedy // Slovenský národopis, 39. – 1991. – 1. – S. 19.

[10] Українське народознавство. – Л., 1994. – С. 28.

[11] *Štec M.* Spisovná ukrajinčina na Slovensku // Slovensko-ukrajinské vzt'ahy v oblasti národnostných menšín. Filizofická fakulta Prešovskej univerzity. – Prešov, 1999. – S. 11; *Штець М.* Українська мова Словаччини (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). – Пряшів, 1996; *Латта В.* Атлас українських говорів Східної Словаччини. – Братислава; Пряшів, 1991; Общекарпатский диалектологический атлас. – Братислава, 1997. – Вып. 5.

[12] Останнім часом у Словаччині простежується намагання створити окрему «русинську» мову. У 1995 році за кумедної ситуації було інсценовано так звану кодифікацію «русинської» мови, якою ніхто не володіє, і навряд чи в такій формі вона комусь потрібна. У 1997/1998 навчальному році, згідно з даними Міністерства освіти СР (див. газ. «Slovenská republika» за 30.01.1999), так звану «русинську» мову в Словаччині вивчало 46 дітей, штучно зосереджених у групах з різних класів. У 1998/1999 навчальному році «русинську» мову в такий самий спосіб викладали в трьох основних школах.

[13] *Botík J.* Etnicita ako základná národópisnej vedy. – S. 20; *Burszta J.* Kultura ludowa – kultura narodowa. – Poznaň, 1974.

[14] Краєзнавчий словник русинів-українців Пряшівщини. – Пряшів, 1999.

[15] Українське народознавство. – С. 29.

[16] *Сополига М.* Перлини народної архітектури. – Пряшів, 1996. – С. 25–59; *Grešlik V.* Ikony Šarišskèho múzea v Bardejove. – Bratislava, 1994.

[17] *Сополига М.* Народне житло українців Східної Словаччини. – Свидник; Пряшів, 1983; *Langer J., Bočková H.* Dům v Karpatech a přilehlých oblastech balkánskych. – Rožnov pod Radhoštěm, 1999; *Гошко Ю. Г., Кищук Г. П., Могитич І. Р., Федака П. М.* Народна архітектура українських Карпат. – К., 1987.

[18] *Худик А.* Вишивка в народному одязі русинів-українців Словаччини / Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику. – Пряшів, 1998. – Т. 21. – С. 235–261.

[19] *Маркевич П.* Українські народні хрестикові вишивки Східної Словаччини. – Пряшів, 1964. – С. 153; Українські писанки Східної Словаччини / Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1972. – Т. 6. – Кн. 2. – С. 200.

[20] Українські народні пісні Пряшівського краю / Упоряд. Ю. Костюк. – Братислава, 1958. – Кн. 1. – С. 301; Українські народні пісні Східної Словаччини / Упоряд. Ю. Цимбора. – Пряшів, 1963. – Кн. 2. – С. 450; Українські народні пісні Східної Словаччини / Записав і упоряд. А. Дулеба. – Пряшів, 1977. – Кн. 3. – С. 383; *Гиряк М.* Українські народні казки Східної Словаччини. – Пряшів, 1983; *Мушинка М.* З глибини віків. Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини. – Пряшів, 1967; Народні загадки українців Східної Словаччини / Упорядкув., вступ, післямова та прим. Н. Вархол. – Пряшів, 1985.

[21] *Біднов В.* Українська церква // Українська культура. – Мюнхен, 1988. – С. 210–214.

[22] Детальніше див.: *Сополига М.* Перлини народної архітектури. – С. 36.

[23] *Шмайда М.* А іші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини. – Пряшів, 1992; *Horná Cirocha*. Vlastivedná monografia zátopovej oblasti. – Košice, 1985.

[24] Див.: *Leščák M.* K niektorým aspektom vývinu slovenskej l'udovej kulúry po roku 1945 // Slovenský národopis, 28. – 1980. – 3. – S. 365–370.

[25] Encyklopédia l'udovej kultúry Slovenska. – Bratislava, 1995. – T. 1. – S. 22.

[26] Див.: *Mann A.* Problém identity Rómov // Identita etnických spoločenstiev, výsledky etnologických výskumov. Etnologické štúdie 5. – Bratislava, 1998. – S. 45–70.

[27] *Magocsi P.-R.* Karpatskí Rusíni: súčasný stav a perspektívy v budúcnosti // Slovenský národopis, 40. – 1992. – 2. – S. 183–192.

[28] Там само. – S. 190; *Магочі П.-Р.* Нова слов'янська народність? // Русин. – Пряшів, 1998. – № 1–2. – С. 27–30.

[29] Див.: *Мишанич О.* Карпати нас не розлучать. – Ужгород, 1993. – С. 197–259.

[30] Термін «українізація» («насильна українізація») у цьому сенсі помилково вживають і деякі сучасні україністи, адже тут, безперечно, ішлося про відновлення, відродження, ревіталізацію українства. Українців можна денаціоналізувати, русифікувати, полонізувати і т. п., а українізувати, на нашу думку, можна тільки інших, тобто не українців.

[31] *Sopoliga M.* Encyklopédia l'udovej kultúry Slovenska z hl'adiska prezentácie Rusínov-Ukrajincov // Slovenský národopis, 43. – 1995. – 4. – S. 53–56. У рамках так званої програми деукраїнізації в Словаччині впродовж останніх років було ліквідовано деякі українські національні установи (театр, видавництво) та зруйновано українське шкільництво.

www.etnolog.org.ua

[32] Численні протести представників української національної меншини щодо їх розділення на дві самостійні національності – українську та «русинську» – були безуспішними. У рамках останнього перепису населення (1991) в окремій графі анкети було виділено не тільки русинську національність, але й «русинську» материнську мову, хоча, як відомо, її кодифікували аж у 1995 році. Такими «некоректними» питаннями можна дезорієнтувати представників будь-якого народу. Хіба ж дозволили б словаки, щоб поряд зі словацькою національністю/мовою можна було записувати, наприклад, «шариську»? А такі сепаратистські тенденції в історії цього народу були.

[33] У словацьких засобах масової інформації було розміщено безліч негативних повідомлень про події в Україні, про так зване «українське мафіянство». Останнім часом багато необ'єктивної інформації з'явилося у зв'язку з «обгрунтуванням» уведення візового режиму (детальніше про це див.: *Яцканин І.* Україна на сторінках словацької преси // Slovensko-ukrajincé vzt'ahy v oblasti národnostných menšín… – S. 140–146; *Яцканин І.* Україна очима словацької преси. – Дукля, 2000. – № 1. – С. 34–39; *Костенко Л.* Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала (фрагмент). – Дукля, 2000. – № 1. – С. 39–42; *Загребельний П.* Думки нарозхрист (уривок). – Дукля, 2000. – № 1. – С. 42, 43; *Мушинка М.* Кому користь від введення віз? // Нове життя. – Пряшів, 2000. – 28.04. – С. 2; Консули про введення візового режиму // Там само. – С. 1.

[34] Дискримінація // Нове життя. – Пряшів, 2000. – 12.05. – С. 2.

[35] Це вже переважно наслідки систематичної негативної інформації про українців.

[36] Encyklopédia l'udovej kultúry Slovenska. – Bratislava, 1995. – 2. Veda. Vydavatel'stvo SAV. – S. 275; Див. також: *Duleba A.* Základné geopolitické charakteristiky Zakarpatska // Zakarpatsko. – Bratislava, 1995. – S. 187–223; *Gajdoš-Konečný S., Mušinka M.* Rusíni // Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945. – Prešov; Užhorod, 1999.

[37] *Podoba J.* Etnická identita, menšinové elity a etnický konflikt: súvislosti a determinanty // Identita etnických spoločenstiev... – S. 86, 87.

[38] Напередодні 50-ліття акції «Вісла» // Наше слово. – Варшава, 1996. – № 9. – С. 4.

[39] *Ванат І.* Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – С. 264–266.

[40] Переважна більшість реоптантів заради повернення в Словаччину офіційно декларувала себе словаками. Деякі з них перейшли на позиції політичного русинства. Вплив оптації українців Пряшівщини на подальший розвиток етнічних процесів заслуговує на особливу увагу.

[41] На жаль, сучасна економічна криза в Словаччині, а також пов'язане з нею безробіття, яке на Пряшівщині досягає 30 %, спричиняє подальшу хвилю еміграції нашого населення. 25 % молодих людей шукають роботу в інших країнах. Русько-українські села безлюднюють. У деяких з них (Прикра, Белеївці) кількість жителів не досягає десяти осіб.

[42] *Zel'ova A.* Identita prislušníkov etnických menšín z národnostne zmiešaných oblastí Slovenska – sociálno-psychologický prístup // Slovenský národopis, 39. – 1991. – 2. – S. 132–156.

[43] На жаль, цим тенденціям піддаються й деякі наукові інституції, які необ'єктивно висвітлюють питання етнічної історії та сучасних етнічних процесів.

[44] *Kovač A.* Problematika ukrajinského národnostného školstva na Slovensku po roku 1945 // Slovensko-ukrajinské vzt'ahy v oblastí národnostných menšín… – S. 106–113.

[45] Див.: *Štec M.* Spisovná ukrajinčina na Slovensku.

[46] Федеральний уряд колишньої Чехословацької Федеративної Республіки матеріально підтримував безглузду побудову багатьох нових храмів у русько-українських селах, унаслідок чого дійшло до дефінітивного розділення колись єдиної християнської та етнічної спільноти.

[47] Відомі навіть випадки, коли вчителі української мови або професійні працівники українських установ записували своїх дітей до словацьких шкіл. Це, зрозуміло, мало негативний вплив і на інших родичів, які також навчилися спекулювати з декларуванням своєї національної належності. Урешті-решт, переважна більшість лідерів «русинських організацій» були колись професійними працівниками українських установ, учителями української мови і т. д. Кумедні ситуації виникають, зокрема, при обиранні сільських рад. До складу сільської ради, наприклад, входять п'ять словаків, чотири русини і три українці, але всі вони вважають себе «руснаками».

[48] *Скрипник Г.* Сучасна Україна: нація і проблеми державотворення // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 4. – С. 21–25.